

ПРИДЕСНЯНСЬКА КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

ЖИТТЯ В ІНШІЙ ФОРМІ

(Рецензія на книжку Ірини Матяш «Катерина
Грушевська: життєпис, бібліографія, архіви».
— К., 1997. — 224 с.)

Час від часу в історичних колах спалахують палкі суперечки щодо об'єктивності та доцільності наукових біографій — жанру давно й добре відомого, вельми поважного, а відтак і часто критикованого. Своєрідним акордом у такій дискусії могла б прозвучати думка Катерини Грушевської. «Я не думаю, щоб життя прийшло до мене колись в іншій формі», — занотувала вона у щоденнику 1921 р. (С. 194)*. Але нове життя таки прийшло до її світлої душі у вигляді ошатно виданої книжки, на сторінках якої знаходимо і дбайливо складений життєпис Катерини Михайлівни, і ретельний аналіз її наукової спадщини, і вдало, як на наш погляд, підібрані документи, і бездоганно виконаний науково-довідковий апарат.

Єдина донька Михайла Грушевського постає перед нами як культуролог, соціолог, етнограф, фольклорист, перекладач з європейських мов, член товариства «Просвіта» (з 1918 р.), секретар Українського соціологічного інституту (1919—1924 рр.), дійсний член НТШ у Львові (з 1927 р.), вчений секретар Культурно-історичної комісії та Комісії історичної пісенності Науково-дослідної кафедри історії України ВУАН (1924—1930 рр.), керівниця Кабінету примітивної культури ВУАН (1925—1930 рр.), редактор журналу «Первісне громадянство і його пережитки на Україні» (1926—1930 рр.), автор 4 книг, 23 ґрунтовних статей, 27 рецензій на вітчизняні та зарубіжні видання й фахові публікації, 2 перекладів, 7 програм для дослідників народної творчості та побуту (С. 3—5). Таким був підсумок плідної десятирічної наукової діяльності.

Не треба забувати, що це все досягнення жінки, яка хоча й виховувалася в родині високоосвічених, інтелігентних людей, але через тяжку хворобу, на яку страждала з дитинства, не змогла отримати систематичної середньої та вищої освіти. Проте визначні здібності, унікальна працездатність та глибока зацікавленість наукою завоювали К. Грушевській славу визнаного авторитета в царині окремих наукових дисциплін.

У першу чергу, це стосується двох перших томів корпусу народних дум, упорядником яких була Катерина Михайлівна. У рецензованій

---

* Тут і далі в тексті посилання на рецензоване видання.

праці систематизовано деякі заслужено високі оцінки, які це видання отримало у зацікавлених сучасників. Ф. Колесса писав про цю роботу, як про «великий, вперше написаний розділ української етнографії»; Є. Шаблювський вважав, що це «цінний внесок в українську культуру»; А. Лобода трактував томи, як «видатний підсумок нашої науки», а О. Сластьон поцінував їх як видання «чудове з зовнішнього й з внутрішнього боку» (С. 91).

Робота К. Грушевської справила глибоке враження за кордоном і стимулювала наукову публікацію українських дум у Парижі (1947 р.) та майже через 20 років в Канаді та США (С. 95—96). Сучасні дослідники поділяють погляди своїх попередників щодо цінності фольклористичних та етнографічних праць Катерини Михайлівни. Так, співробітниця Українського наукового інституту Гарвардського університету (США) О. Грабович вважає, що «глибокі дослідження» молодого вченого «дотепер залишилися неперевершеними».¹

Не менш важливими були і студії дослідниці у галузі вивчення примітивної (первісної) культури. В життєписі наголошено, що вони розвивалися в річищі європейської науки. Зокрема, в книжці детально висвітлюється історія першого і, на жаль, єдиного закордонного відрядження Катерини Михайлівни, коли вона дістала змогу ґрунтовно ознайомитися з постановкою справи в Парижі, Берліні, Відні. «Глибоко вникаючи у стиль, форми й методи роботи французьких і німецьких етнологічних інституцій, Катерина Грушевська зуміла зацікавити закордонних колег науковими планами і досягненнями українських вчених», — підкреслює її біограф (С. 78).

Не буде особливим перебільшенням назвати науковим і людським подвигом, бо робилося все це в надто важкий для осиротілої Катерини Михайлівни час, зусилля, спрямовані на впорядкування і підготовку до друку X тому «Історії України-Руси», V тому «Історії української літератури» та іншої наукової спадщини її великого батька (С. 106—107).

Менш за все хотілося, щоб у читачів склалося враження, що рецензована книжка — це такий собі суто академічний, сухий перелік наукових заслуг та доробку Катерини Грушевської. Читаючи життєпис, автор цих рядків не раз ловила себе на думці, що тримає в руках створений пером талановитого стиліста високохудожній роман, зі сторінок якого на нас дивиться то «чарівне дівча у рожевій суконочці», то «золотоволоса дівчинка-розумниця», котра ще в дитинстві оволоділа польською, німецькою, англійською, французькою мовами, то постає «молоденький академік» (вслів К. Студинського), то «найдовіреніший і найближчий співробітник М. Грушевського» (Л. Винар), то сяє «зірка першої величини» (Н. Полонська-Василенко) на науковому небосхилі України. Чимало місця в книжці приділено і батькам героїні. Нам видається, що І. Матяш своєю розвідкою вносить певні корективи і до образу самого Грушевського. Не секрет, що його інколи змальовують суворою, замкнутою людиною. У ставленні до доньки Михайло Сергійович виявляє себе як дбайливий, ніжний батько, його турбота поширюється на всі сфери її життя, включаючи і наукову. Але було б принципово невірним трактувати цю допомогу, як вульгарний «блат», проштовхування тощо. Слушним і цілком вмотивованим видається міркування авторки біографічного нарису, що її героїня «своїм життям зуміла довести несправедливість узвичаєного твердження про те, що на «дітях видатних людей природа відпочиває» (С. 121).

Хотілося б звернути увагу читачів і на чернігівські мотиви життєпису. Як відомо, у липні 1924 р. М. Грушевський разом з родиною відвідав Чернігів, виступив у приміщенні ІНО (тепер Чернігівський педагогічний університет) з публічною лекцією. Цій видатній події в громадському та культурному житті міста присвячено один, але густо на-

сичений інформацією, абзац. Зокрема, саме тоді відбулося знайомство київських гостей з А. Верзиловим, П. Холодним, В. Дубровським, Б. Луговським (С. 42). Останній — тоді молодий дослідник — став активним співробітником двох комісій — культурно-історичної та історичної пісенності, вченим секретарем яких працювала Катерина Михайлівна. Атмосфера, що панувала в цих наукових осередках, плідно позначилася на його фольклорно-етнографічних студіях.

В. Нолл — публікатор нещодавно оприлюдненої роботи Б. Луговського «Матеріали до ярмаркового репертуару та побуту старцтва в Західній Чернігівщині», твердить, що ця стаття «найдетальніше та найповніше зібраний матеріал про старців в Україні».² Дослідники життєвого шляху Б. Луговського свого часу висловили припущення, що і його «не обминула кривава хвиля репресій»³. На жаль, ця версія підтвердилася — перспективний науковець загинув у чернігівській в'язниці.

Жертвами тоталітарного режиму стали і П. Холодний, і М. Шраг, і ще деякі наші земляки, чії прізвища зустрічаються на сторінках книжки.

Катерина Михайлівна була досить далека від політики, але не залишалася байдужою до долі України. Так, вона самовіддано працювала у віденському «Комітеті помочі голодним України» (С. 33). На початку 30-х років, в добу «найвідвертішого наступу на українську історичну науку» (С. 97), описуючи в листі до американського адресата поневіряння своєї родини, Грушевська так сформулювала своє ставлення до подій на Батьківщині: «Та що робити — іншої України нема, і треба приймати її за тими конкретними умовами, що в ній зложилися, коли хочеться працювати в ній і для неї» (С. 98).

Останні сторінки життєпису не можна читати без внутрішнього болю: арешт 10 липня 1938 року; допити; безглузді, бо ж неможливо уявити Грушевську учасницею контрреволюційної організації, яка готувала збройне повстання проти радянської влади, але страшний звинувачення; вирок, винесений військовим трибуналом КОВО у квітні 1939 р. — 8 років позбавлення волі у виправно-трудовому таборі. Ув'язнення Катерина Михайлівна відбувала в Магаданській області. 30 березня 1943 року, не проживши й 43 років, вона померла в Темлазі.

Мов реквієм, звучать слова післямови: «Осяяна високою місією хвороблива золотоволоса дівчинка-розумниця пішла у вічність як ворог народу» (С. 119).

Судячи з усього, наукова біографія Катерини Грушевської стала важливим етапом дослідницької кар'єри авторки та упорядниці рецензованої книжки, вагомим підсумком тривалих і ґрунтовних студій і пошуків у головних архівах та книгосховищах країни. В її розвідці немає ні грана домислу, бо історик не має права на таку розкіш. В його руках лише один інструмент — документальна основа, і коли він знаходиться в розпорядженні високого професіонала, до того ж — наділеного літературним хистом, та й ще людини, що глибоко переймається долею свого героя, тоді наукова біографія має всі шанси стати непересічним явищем вітчизняної культури, а об'єкт дослідження здобуває нове життя.

Тамара ДЕМЧЕНКО.

Джерела та література:

- 1 Грабович О. Думи як символічний «од переказу культурних цінностей // Родовід: Наукові записки до історії культури України. — 1993. — Ч. 5. — С. 30.
- 2 Родовід. — 1993. — Ч. 6. — С. 84.
- 3 Репресоване краєзнавство (20—30-ті роки). — К., 1991. — С. 344.